

rumları arasında Mezârîşerif Üniversitesi ile Mezârîşerif Teknik Yüksek Okulu başta gelir. Şehirde pamuklu ve ipekli dokuma sanayileriyle petrokimya endüstrisi gelişmiştir. Yakından geçen Belh nehri çevresindeki verimli topraklarda pamuk, tahıl ve meyve yetiştirilir.

BİBLİYOGRAFYA :

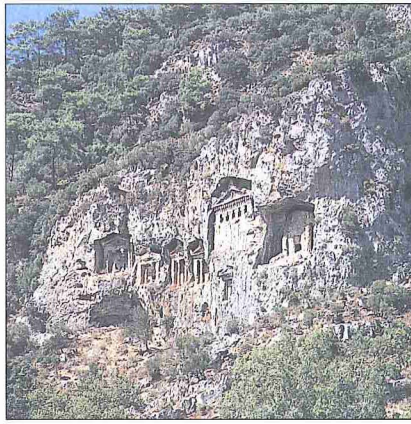
A. J. Toynbee, *Between Oxus and Jumna*, London 1961, s. 94-98; E. Fodor – W. Curtis, *Fodor's Islamic Asia*, The Hague 1974, s. 435-447; L. Adamec, *Historical and Political Gazetteer of Afghanistan IV: Mazar-i Sharif and North-Central Afghanistan*, Graz 1979, s. 411-414; R. D. McChesney, *Waqf in Central Asia*, Princeton 1991, s. 257-258, 263-270, 276-278; Sheila Paine, *The Afghan Amulet*, London 1995, s. 187-191; W. Barthold, "Mezâr-ı Şerîf", *İA*, VIII, 201; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "Mazâr-i Şarîf", *Eİ²* (İng.), VI, 942.

RIZA KURTULUŞ

MEZARLIK

Arapça ziyâret kökünden gelen "ziyâret mekânı" anlamındaki **mezâr** kelimesinden Türkçe ekle türetilmiş bir yer adıdır. Arapça'da "ölünün gömüldüğü yer" mânasındaki **kabir** (kabır) ve **medfen** karşılığında Farsça ve Türkçe'de daha yaygın olan mezar kelimesinin kullanımında kabirlere gitmekle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm (et-Tekâsür 102/2) ve hadislerde (Wensinck, *el-Mu'cem*, "zvr" md.) "ziyâret" kökünün geçmesinin de etkisi olmalıdır. Mezarlığın eş anlamlısı olarak Arapça'da **makber** / **makbere** (kabirlerin bulunduğu yer), **cebbân** / **cebbâne** (sahra), Farsça'da **mezârât**, **kabristân**, **gûristân** kullanılır. Önemli kişilerin mezarlarına veya mezarlarının bulunduğu yere **ravza**, **meşhed**, **kubbe**, **türbe** ve **kümbet**; cami, tekke, türbe gibi yapıların bitişiğinde yer alan küçük mezarlıklara Türkçe'de **hazî-**

Muğla Dalyan'da Kaunos şehrinin nekropolisine ait kaya mezarları

re (etrafı çalı, çit veya taştan duvarla çevrili mekân) ve daha çok tekke ve zâviye mezarlık / hazîrelerine **vâdî-i hâmuşân** (sessizler vadisi) adı verilmiştir. Eski Türkçe'de kabire **sın** (Anadolu lehçesinde **sin**) ve mezarlığa **sınlağ** (Anadolu lehçesinde **sinle**) denildiği bilinmektedir (Clauson, s. 832).

Mezarlıkların oluşması defin geleneğiyle ilgilidir ve Kur'an'a göre bu geleneği başlatan Hz. Âdem'in oğlu Kâbil'dir (bk. **HÂBİL** ve **KÂBİL**). Ölülerini gömmek için özel bir alan tahsisine daha çok yerleşik toplumlarda rastlanır; ancak göçebelerin de geçici olarak kaldıkları arazilerde belli bir alanı bu amaçla kullandıkları görülmektedir. Arkeoloji terminolojisinde "nekropolis" (Gr. "ölüler şehri") denilen eski mezarlıklar kültüre, bölgenin coğrafî ve jeolojik yapısına, inşa malzemesi türüne göre çeşitlilik gösteren yer altı veya yer üstü mezarlarından meydana gelir. Muh-

temelen en eski mezarlıklar genelde, dikilmiş dört blok taş üzerine konulan yassı taşların şekillendirdiği Yontma Taş ve Cilâli Taş dönemlerine ait dolmenlerin bulunduğu alanlardır. Mısır'ın Sakkâre ve Cîze piramit bölgeleri yer üstü, Krallar vadisi yer altı nekropollerinin en ünlüleridir. Mezopotamya'da Sumerler'e ait Ur kral mezarları, Miken oda mezarları, İran ve Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki kaya mezarları ve Roma'daki hristiyan katakompları diğer ünlü nekropollerdir.

Mezar daha çok toprak üstünde kalan yapısıyla önem taşır ve ziyaret edilebilmesi için üzerinde yerini ve ait olduğu kimseyi belirleyen bir alâmetin bulunması gerekir; bu sebeple dayanıklılığından dolayı genellikle taş kullanılmıştır. Geleneğin ne zaman başladığı hakkında kesin bilgi yoktur. Eski Ahid'de Hz. Ya'kûb'un, zevcesi Raşel'in kabri başına bir taş diktiğinden (Tekvîn, 35/20), aile kabirlerinden (Samuel, 17/23; I. Krallar, 13/22-30) ve türbelerden (Eyub, 21/32) söz edilir.

Türk kültür tarihi açısından büyük önem taşıyan ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde büyük mezarlıklar oluşturacak derecede çok sayıda bulunan kurganların (mezar üzerine toprak yığılarak yapılan küçük tepe, tümülüs) üstüne taş dikmek bir gelenektir. Bu mezar taşlarının bir kısmında kitâbeler de bulunuyordu. Orhun kitâbelerinin aslında Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan'a ait anıt mezarların taşları olduğu sanılmaktadır. Çin kaynaklarında Türkler'in kabir üzerine bir bina (bark) yaptıkları, duvarlarına ölünün şahsını ve hayatta iken katıldığı savaşları gösteren sahneler resmettikleri ve onun kimliğini bildiren yazılı işaretler diktikleri belirtilmektedir (Kafesoğlu, s. 326-327). Mezarın üstüne çadır kurulması ve ölünün hayatta iken öldürdüğü kişi sayısınca balbal dikilmesi gelenektir. Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra çadırlar kümbet, balballar âbidevi mezar taşları şeklinde kendini göstermiştir (bunların en güzel örneklerinin bir arada bulunduğu Ahlat Mezarlığı için bk. **AHLAT**).

Mezarın baş ve ayak ucuna "şâhide" veya "mezar taşı" (halk arasında "hece taşı") denilen taşların dikilmesi İslâm'ın ilk dönemlerinden beri devam eden bir gelenektir. Hz. Peygamber'in, tanınması için Osman b. Maz'un'un kabrinin başına taş diktiği (Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 63), onun vefatından sonra bazı sahâbî ve tâbiîn mezarlarının üzerine kubbe adı verilen çadır kurulduğu bilinmektedir. Bunlardan biri Hz. Hasan'ın oğlu Hasan'ın kab-

Ahlat Mezarlığı'ndan bir görünüş

rinin üstüne yapılmış ve bir yıl kadar kalmıştır (Buhârî, "Cenâ'iz", 62; diğerleri için bk. Aynî, VII, 46). İmam Şâfiî'nin verdiği, Mekke valilerinin kabir üzerine inşa edilen yapıları yıktırdıkları yolundaki bilgilerden (*el-Üm*, I, 246; *Tecrid Tercemesi*, IV, 480 vd.) İslâm'da kabir ve türbe yapımının yine erken tarihlerde başladığı anlaşılmaktadır (ilgili dinî hüküm ve tartışmalar için bk. **KABİR**). İslâm'da mezar kültürünün gelişmesi doğduğu muhitten çok yayıldığı topraklarda ve özellikle İran, Mısır ve Anadolu gibi bölgelerde karşılaştığı gelenekle irtibatlıdır.

İslâm şehirlerinde mezarlıklar genellikle yerleşim alanının ve surların dışında şehir kapılarına yakın yerlerde oluşmuştur. Bu sebeple Dimaşk, Bağdat, Kahire ve diğer şehirlerde görüldüğü gibi çoğu yakınında bulunduğu kapının adını almıştır. Mezarlık alanları için tercih edilen bir yer de dağların yamaçları ve etekleridir. Kahire'de Mukattam dağı eteğindeki Karâfe ile Dimaşk'ta Kâsiyûn dağı eteğindeki Sâlihiye mezarlıkları bunun en meşhur örnekleridir. Ayrıca önemli şahsiyetlerin defnedildiği yerlerin etrafında küçük veya büyük mezarlıklar teşekkül etmiştir. İslâm tarihinin ilk dönemlerinde sahâbe kabirleri bu hususta önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Bunda, sahâbe hakkındaki övücü âyetler ve her sahâbînin kıyamet günü vefat ettiği beldenin efendisi ve nur olarak diriltileceğine dair hadisler (Tirmizî, "Menâkıb", 59; İbn Asâkir, II, 417) benzeri diğer hadislerin etkisinin bulunduğu şüphesizdir. İbn Asâkir, Di-

maşk'taki ilk müslüman mezarlığının fetih sırasında aştıktan bazılarının şehid düştüğü Bâbü'tümâ denilen doğu kapısı civarında teşekkül ettiğini, Bâbü'lferâdis Mezarlığı'nda Hz. Meryem ile havârilere, Bâbü'ssagîr'de de sahâbîlere ait bazı kabirlerin bulunduğunu belirtir (*a.g.e.*, II, 417, 418, 419). Sahâbe kabri etrafında oluşmuş en ünlü mezarlık alan itibarıyla dünyanın en büyük mezarlıklarından biri olan İstanbul'daki Eyüp Mezarlığı'dır. Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin kabri etrafında teşekkül eden bu mezarlıktan başka Eyüp semtinde birçok türbe ve hazîrenin varlığı da bu sahâbîye yakınlık arzusunun kaynağını göstermektedir. Aynı amaçla İslâm dünyasının birçok şehrinde Ehl-i beyt, evliya ve ulemâ kabirleri etrafında mezarlıklar oluşmuştur.

Önceleri genellikle meskûn sahaların dışında bulunan mezarlıklar yerleşim alanlarının genişlemesi sonucu şehirlerin içinde kalmıştır. Ayrıca yerleşme merkezlerinin içinde veya dışında ve cami, tekke, türbe gibi yapıların bitişiğinde küçük mezarlıklar (hazîre) yer almaktadır. Osmanlı kültüründe önemli yeri olan hazîrelerin İstanbul'da yüzlercesine rastlamak mümkündür. Yapının bânisi veya tekkenin şeyhi gibi bir ya da birkaç önemli kişinin defniyle başlayıp daha sonra bunların aileleri, yapıda görev alanlar yahut vakıf mensupları ve aile fertlerinin, ayrıca başka kimselerin gömülmesiyle genişleyen hazîrelerin tarihçesini mâbedin yanına defin geleneği açısından Hz. İsmâil'e kadar götürmek mümkündür. Rivayete gö-

re Hz. İsmâil, annesi Hâcer'i vefatı üzerine bugün Kâbe'nin kuzeybatı cephesinin önünde yer alan ve üç tarafı alçak bir duvarla (Hatîm) çevrilmiş olan, yaklaşık yarım daire şeklindeki kutsal mekâna (Hicr) gömmüş, daha sonra kendisi de onun yanına gömülmüştür (bk. **HICR**).

Mezarlıkların yerleşiminin şehircilik tarihi açısından önemli olmasının yanında mimari ve hat sanatının gelişimi konusunda zengin örnekler sunan mezar taşları tarihi ve demografik araştırmalar bakımından büyük değer taşır. Özellikle diğer İslâm ülkelerinde benzeri görülmeyen Anadolu'daki tarihî mezarlıklar, Türk süsleme sanatları ve edebiyat tarihi açısından da önemli belgeler içermektedir. Meselâ Van Erciş Çelebibağı Mezarlığı'ndaki sandukalı, şâhideli, hem sandukalı hem şâhideli gibi birkaç türde yapılmış olan mezarların şâhidelerinde ve sandukalarında yer alan Âyetü'l-kürsî, İhlâs sûresi, ölümle ilgili âyetler, besmele ve lafza-i celâllerden oluşan küfî kabartma yazılar ve süslemeler Selçuklu sanatının en güzel örneklerindendir. Şeklini tabuttan alan beşik çatı biçimindeki Selçuklu lahitlerinin etek kısımlarında Farsça yazılmış şiirlere de rastlanır. Burada ayrıca Tiflis, Erzurum ve Diyarbakır'da olduğu gibi Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemlerinden kalma koç, koyun ve at biçiminde mezar taşları bulunmaktadır. Tabut âdetinin bir yansıması olan sanduka tarzı, üzeri kitâbeli veya düz mezar taşları Sivas, Kayseri, Bursa ve Edirne'de XV. yüzyıl ortalarına kadar görülür. Konya'daki Selçuklu ve Karakoyunlular dönemlerine ait mezar taşları da benzer özellikler taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya hâkim olmasıyla Selçuklu geleneği son bulmuş ve serpuşlu, gövdesi kitâbeli, alt kısmı ince tarzdaki mezar taşları yaygınlaşmıştır. Osmanlı dönemine ait mezar taşları devletin geçirdiği çeşitli evreleri açık bir şekilde yansıtır. Kuruluş aşamasında, büyüme döneminde, Lâle Devri ve sonrasında mezarların tezyinatları farklı olmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar şâhidelerin tepelerinde genellikle başlık yoktur, olanlar da sade birer sarıktan ibarettir. Daha sonra meslek sınıflarının başlık şekliyle ayırt edilmesine paralel olarak erkek şâhidelerinde baş ucu taşlarının, ölünün meslek grubunun veya bir tarikat mensubu ise o tarikatın başlığının biçiminde nihayetlenildiği görülür. Gül, taç, sarık, fes veya kavuk gibi unsurlar mezardaki şahsın cinsiyeti, mesleği, mensup olduğu

Eyüp Mezarlığı'nın Halic tarafından görünüşü

zümre, tarikat, bölük ya da taşıdığı bu unvana işaret eder. Baş ucu taşına oranla daha küçük tutulan ayak taşları genellikle daha sade olup çoğunlukla yazısız ve tezyinatlıdır. Kadın mezar taşlarında değişik süslemeler, özellikle çiçek demet ve sepetleriyle meyve tabakları dikkat çeker. Mezar taşı süslemelerinde gül başta olmak üzere lâle, karanfil ve sümbül gibi çiçeklerle servi, asma sarılmış servi ve hurma ağacı ile nar ve incir gibi meyve motiflerinin kullanılması estetik tercihler yanında bunların sembolik anlamlarıyla da irtibatlıdır. Taşların üzerine ölümü, insanların fâniliğini ve bâki olanın Allah olduğunu belirten ibareler, şiirler, dualar ve darbimeseller yazılmıştır. Taşın üst kısmına bazan besmele de yazılmakla birlikte daha çok "hü, hüve'l-bâki, hüve'l-hayyü'l-bâki, hüve'l-hallâku'l-bâki" gibi yalnız Allah'ın ebedî, her zaman diri ve yaratıcı olduğuna işaret eden ibarelerle her şeyin fânî olduğunu (er-Rahmân 55/26), Allah'tan başka her şeyin yok olacağını (el-Kasas 28/88) ve her canın ölümü tadacağını (Âl-i İmrân 3/185; el-Ankebût 29/57) belirten âyetler işlenmiştir. Özellikle tasavvuf ehline ait mezarlarda taşın şekil ve tezyinatı yanında bazı ifade ve kalıplar da orada medfun kişinin hangi tarikata mensup olduğu hususunda ipucu verir. Ölünün kimliğinin yazıldığı bölümde isimle birlikte görev ve mesleğini, sosyal statüsünü belirten unvan ve lakaplara, dinî bakımdan değer taşıyan "seyyid, şerif, hacı, hâfiz, şehid" gibi nitelemelere ve bir soyadı gibi aile mensubiyetini gösteren ifadeler yer verilir. Her mezar taşında mutlaka bulunması gereken bir unsur da ölenin ruhuna Fâtiha okunması dileğidir. Mezar taşlarının genellikle sonunda kişinin ölüm tarihi doğrudan kaydedildiği gibi bazan bununla birlikte veya tek başına tarih düşürüldüğü de görülmektedir. Ebced hesabıyla kişinin ölüm tarihini veren, genellikle ölünün meziyetlerinin dile getirildiği yahut kendisine dua temenni edildiği bu metinler birer kelime, terkip, satır, beyit veya kıtadan oluşabilmekte, sade bir ifadeden edebî sanatlar bakımından büyük değer taşıyan ibarelere kadar değişiklik göstermektedir. XVIII-XIX. yüzyıllarda mimaride Batı sanatından etkilenme mezarlıklara da yansımış ve barok, rokoko ve empire üslûbunda mezarlar yapılmıştır. Bu dönemde Batı düşüncesinin de etkisiyle, ölümü daha güzel bir hayata geçişin basamağı olarak kabul eden geleneksel İslâmî bakışı yansıtan ibareler yerine geride kalan

ların üzüntüsünü ve ayrılığın acısını dile getiren "âh mine'l-mevt, âh mine'l-firâk" gibi ifadeler de görülmeye başlanmıştır (Laqueur, *Hüve'l-Baki*, s. 83).

"Kitâbeli şâhide" adı verilen baş taşı ile mezarın bittiği yeri gösteren ayak taşı tam bir mezarı gösterir. Ayak taşı olmayıp sadece şâhidesi bulunan mezar ise "makam" olarak adlandırılır ve orada herhangi bir kişinin gömülü bulunmadığını veya şüphe söz konusu olduğunu gösterir. Çok sayıda şehidin topluca gömüldüğü ve ortak bir kitâbenin dikildiği mezarlığa "şehitlik" (meşhed), başka bir yerde gömülü olan şahıs için dikilen ve üzerinde Fâtiha yazılı tek taştan ibaret yere "nazargâh" denilir. Bir aileye mensup fertlerin bir sekiyle ayrılmış toplu mezarlarına da "aile sofası" adı verilmiştir. Daha çok büyük mezarlıklarda yer alan bu sofalar genellikle çevre zemininden biraz yüksekte olup duvarla veya demir parmaklıklarla ayrılmıştır; bazılarında yalnız birkaç mezar bulunurken bir kısmı elli altmış kişi alacak genişliktedir.

Osmanlı mezarlıklarına bugün de olduğu gibi daha çok servi ağacı dikilmiştir. Bilimsel araştırmaların amonyak çıkışını önlediğini gösterdiği servi ihtiva ettiği reçine sebebiyle havaya hoş koku yayması, çevreye estetik bir görünüm vermesi, yaz kış yeşil kalması ve uzun ömürlü olması gibi sebeplerle seçilmiş, mezar taşı süslemeleri dahil Türk görsel sanatlarında insana ölümü en rahatsız etmeyecek şekilde hatırlatan bir simge sayılmıştır. Maurice M. Cerasi, "maşatlık" olarak adlandırılan yahudi mezarlıklarının aksine ağaçlandırılan müslüman mezarlıklarından şehir dışındakilerin aynı zamanda dinlenme ve gezinti yeri, içeride kalanların ise mimariyi tamamlayan âbidevî unsurlar olduğunu yazar ve seyyahların mezarlıklar

da şarkı söyleyen, yemek yiyen gezmeye çıkmış insanları tasvir ettiklerini belirtir (Osmanlı Kenti, s. 201).

Son dönem mezarlıklarında eski sanat ruhu ve estetik kaygı hissedilmemekte, buraların sadece ölünün yattığı yerin kaybolmaması için çok defa mermerden yapılan ve belli bir üslûbu olmayan mezarlarla doldurulduğu görülmektedir (ayrıca bk. KÜMBET; TÜRBE).

BİBLİYOGRAFYA :

Clauson, *Dictionary*, s. 832; Wensinck, *el-Mu'cem*, "zvr" md.; Buharî, "Cenâ'iz", 62; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 63; Tirmizî, "Cenâ'iz", 60, "Menâkıb", 59; Şâfiî, *el-Üm*, I, 246; İbn Hişâm, *es-Sire*², I, 5; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 52; Ezrakî, *Ahbaru Mekke* (Melhas), I, 313; Taberî, *Tarih*, Beyrut 1407, I, 189; İbn Asâkir, *Tarihü Dimasq*, II, 417, 418, 419; Aynî, *Ümde'tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, VII, 46; *Tecrid Tercemesi*, IV, 480 vd.; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyeye* (İstanbul 1330-38), İstanbul 1995, IV, 1950, 2141-2142; VI, 3209-3210; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1984, s. 326-327; Seyfi Başkan, *Karamanoğulları Dönemi Konya Mezartaşları*, Ankara 1996, s. 9 vd., 61 vd.; H.-P. Laqueur, *Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları* (trc. Selahattin Dilidüzgün), İstanbul 1997; a.mlf., "Makbara", *EP* (İng.), VI, 124-125; M. Cerasi, *Osmanlı Kenti* (trc. Aslı Ataöv), İstanbul 1999, s. 201; Mehmet Şeker, "'Türk Mezar Bilimi' Bir Disiplin Olarak Kurulmalı", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu: 18-20 Aralık 1998*, İstanbul 1999, s. 25 vd.; Beyhan Karamağaralı, "Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi", a.e., s. 33 vd.; Yaşar Çoruhlu, "Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbe'ye Geçiş", a.e., s. 47 vd.; Abdüsselam Uluçam, "Erciş Çelebiâğı Tarihi Mezarlığında Mezar Şahideleri Hakkında", a.e., s. 114 vd.; Abdülhamit Tüfekçiöğlu, "Türk-İslâm Dönemi Türbe ve Mezar Taşı Kitabelerinde Tarih İbareleri", a.e., s. 394-404; İsmail Kocaçalışkan, "Mezarlıklara Dikilecek Bitkiler ve Çevre Sağlığı Bakımından Önemi", a.e., s. 443 vd.; Yılmaz Can, "İslâmın İlk Yıllarında Mezar Mezarlıklar ve İslâm Şehri", a.e., s. 453 vd.; Mustafa Demir,

Süleymaniye
Camii
haziresinden
bir görünüş

"Anadolu'da Mezarlıkların İlk Türk Şehirleşme-sindeki Rolü", a.e., s. 471 vd.; Semavi Eyice, "Tarihi Mezarlar ve Mezarlıklara Dair Notlar", a.e., s. 495 vd.; a.m.f., "Mezarlıklar ve Hazine-ler", *Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique: İslâm Dünyasında Mezar-lıklar ve Defin Gelenekleri* (nşr. J. L. Bacqué-Grammont – Aksel Tibet), Ankara 1996, I, 123 vd.; Aziz Doğanay, "Türklerde Âhîret İnancının Me-zar Yapı ve Bezemelerine Tesiri", *Sanat ve İnanç* (haz. Banu Mahir – Hâlenur Kâtipoğlu), İstanbul 2004, II, 127-140; Canan Cimilli, "Osmanlı'da Servî Motifinin İnanga Bağlantısı", a.e., II, 225-236; J. L. Bacqué-Grammont v.dğr., "Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları: Uygulanan Yöntemler ve Yapılabilecek İşlemler", *Erdem*, VI/16, Ankara 1990, s. 197-214; Aksel Tibet, "Hazineleler", *DBİst.A*, IV, 39; N. Vatin – S. Yerasimos, *Les cimetières dans la ville: Statut, choix et organisation des lieux d'inhumation dans Istanbul intra muros*, İstanbul 2001; Necmi Ülker, "Mezar Taşlarında Ölüm Felsefesi", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü* (haz. Ramiz Dara), Bursa 2003, s. 16-24; SA, III, 1315 vd.; Ekrem Işın, "Mezar Taşları", *İst.A*, V, 438 vd.; Yaşar Çoruhlu, "Mezarlıklar", a.e., V, 442 vd.; S. Ory, "Makbara", *El²* (İng.), VI, 122-123; J. W. Meri, "Ziyâra", a.e., XI, 524-529; Kürşad Demirci, "Kabir", a.e., XXIV, 33 vd.; Mahmud Omidşalar, "Cemeteries", *Elr*, V, 125 vd.

NEBİ BOZKURT

MEZÂTE

(مَزَاتَة)

Berberîler'in en eski
ve en büyük kollarından biri.

Berberî asıllı bir kabile olan Mezâte, İbn Haldûn'a göre Levâte'nin, İbn Havkal'e göre Zenâte'nin bir koludur. Öte yandan İdrîsî, bu kabilenin Hz. Dâvûd'un Câlût'u öldürmesinden sonra diğer Berberîler'le beraber Filistin'den Kuzey Afrika'ya gelip yerleştiğini söylerken İbn Hazm, yaygın kanaatin aksine Levâte ve Mezâte'nin aslında Kıptî olduğunu ileri sürer. Tadeusz Lewicki de adları eski Mısır belgelerinde geçen Meşaveşeler'i Mezâteliler'in ataları saymaktadır (*El²* [İng.], VI, 943). Mezâteliler, Ukbe b. Nâfi'in fetihleri sırasında Mısır-Tunus arasında uzanan dağlık bölgede oturuyorlardı ve Ukbe onların yaşadıkları yerlerin hemen tamamını ele geçirmişti. İbn Havkal ayrıca, Libya'nın Zevîle şehrinde hüküm süren ve nüfuzunu Fizan'da yayan Benî Hattâb'ın da (918-1190) Mezâte'nin bir kolu olduğunu kaydetmekte ve diğer kaynakların bu kabileyi Hevâre'ye mensup göstermesine karşılık ilmi çevreler de onun düşüncesini daha çok benimsemektedir. Mezâte'nin diğer önemli kolları ise şunlardır: Matkûd, Vislû, Medûne, Zemrete, Zimmerin, Er-cân, Decme (Deceme), Mesâre, İleyen, Fet-

nâse, Kezîne, Karne, Mecce, Hamza ve Evmâşt (Ümâşt).

II. (VIII.) yüzyılda Hâricî fırkalarından İbâziyye'nin görüşlerini benimseyen Mezâte, siyasî ve ekonomik sebeplerden dolayı Mısır'daki Buhayre ve Akdeniz kıyılarındaki Berka bölgelerinden başlayarak Mağrib'in her tarafına yayıldı. IV. (X.) yüzyıldan itibaren Afrika'nın birçok yerinde ve bu arada Zenâte ve Mezâteliler'in oturdukları Kastîliye (Kastilya), Kafsâ, Nuktâ, Hâmme ve Sûmâte gibi bölgelerde Mu'tezile mezhebi yaygınlaştı. Ancak Mezâteliler arasında asıl yaygın olan İbâziyye'dir; onlar bu mezhebin yayılmasına eski yoksulluk günlerinde canlarıyla, ticaret yolları üstünde ve medeniyet merkezlerine yakın yerlerde yaşayarak ulaştıkları zenginlik günlerinde ise canları kadar mallarıyla da yardımcı olmuşlardır. Abdurrahman b. Rüstem'e atfedilen, "Bu din (İbâziyye) Nefûseliler'in kılıcı ve Mezâteliler'in mallarıyla ayakta durmaktadır" sözü meşhurdur.

V. (XI.) yüzyılda Benî Hilâl Trablusgarp'ı ele geçirmeden önce şehrin etrafına Levâte ve Hevâre kabileleriyle birlikte önemli sayıda Mezâtelî de yerleşmişti. Bunlar İbâziyye imamlarından Ebû'l-Hattâb el-Meâfirî'nin ordusuna katılarak savaşlarda önemli rol oynadılar. Mezâteliler'in bir kısmı Trablusgrap'ın batı tarafındaki Cebelnefûse ve çevresini, bir kısmı da Tunus-Cezayir sınırına yakın sahilleri ve Talmîse ile Taberka arasındaki bölgeyi yurt edindi. Tunus'un güneydoğusundaki dağlık bölgelerin yanı sıra Kâbis, Kafsâ ve Kayrevan ile Cebelüveselât yöresinde de yaşadıkları bilinmektedir. Batı Mağrib'de ulaştıkları en son nokta ise Cezayir'in Kostantîne civarında yer alan Evrâs bölgesidir. İbn Havkal'e göre bu bölge zenginliğinden dolayı yüksek oranlarda vergi ve haraca tâbi tutulmuştur.

İbâziyye'ye mensubiyetleri sebebiyle birçok defa siyasî ve askerî takibe mâruz kalan ve geniş bir coğrafyaya yayıldıkları gibi bazan da diğer kabileler arasında eriyip onların bir parçası haline gelen Mezâteliler, tarihte en kötü siyasî süreci Fâtımîler'le onların müttefikî olan Zîrîler zamanına rastlayan IV. (X.) yüzyılda yaşadılar. 315'te (927) müttefikleri Zenâte ve Kiyâne kabileleriyle birlikte Fâtımîler'in sultasına baş kaldırdılar ve kendi iktidarlarını yeniden kurmak amacıyla bugün Setîf ile Mesîle arasında bulunan ve Cebelümaâdid denilen dağlık bölgedeki bir kaleye kapandılar; ancak kaleyi ele geçiren Fâtımîler hepsini öldürdüler. Fâtımî

Halifesi Kâim-Biemrillâh'ın daha önce de Mezâte ve Zenâte kabilelerinin reislerini Mehdiye'ye sürdüğü bilinmektedir. Mezâteliler, 332 (944) yılında da Fâtımîler'e karşı isyan başlatan Hâricî reisi Ebû Yezîd en-Nükkârî'yi desteklediler. Fâtımî Halifesi Mu'iz-Lidînillâh, Bulukkîn b. Zîrî'yi İfrîkiye'ye emir tayin ederken ondan kendisini Mecûsî çocukları olarak tavsif ettiği Mezâte, Zenâte ve Hevâre kabilelerinden gelecek tehlikelere karşı korumasını istemiştir. Bulukkîn de bu isteği tam mânasıyla yerine getirerek bu kabilelere saldırmış, ayrıca Begâye, Tubne, Biskre ve Mesîle'de oturan diğer kabileleri de kılıçtan geçirmiş, böylece Mesîle valisinin öldürttüğü babası Zîrî'nin de intikamını almıştır (360/971).

Mezâteliler'in bir bölümü Nükkârîyye mezhebinin benimseyerek zalim imanın arkasında namaz kılmanın câiz olmadığı düşüncesiyle Abdülvehhâb b. Abdurrahman b. Rüstem'i (787-823) reddetmiş ve katı bir görüşle İslâm dininin bazı hükümlerine, meselâ ölünün yıkanmasına ve kız çocuklarının annelerinin mirasından pay almasına karşı çıkmıştır. Mezâteliler'in siyasî tarih ve kültür alanındaki en büyük siması, IV. (X.) yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve Fâtımî Halifesi Muizz'in meclisinde katıldığı münazaralarla tanınan, bir ara Fâtımîler'in aleyhine Emevîler'le iş birliği yaptığından dolayı tutuklanarak Muizz'in meclisinde yargılanan ve dehasıyla hem kendisinin hem İbâzîler'in bağışlanmasını sağlayan Ebû Nûh Saîd b. Zengîl el-Mezâtî'dir. Ebû Nûh'un en ünlü talebesi Ebû'l-Hattâb Abdüsselâm b. Mansûr, akli ve nakli ilimler alanında yetişen âlimlerden Veslân b. Ya'kûb ile (IV./X. yüzyıl) talebesi Ebû'r-Rebî Süleyman b. Yahlef (V./XI. yüzyıl) ve Mûsâ b. Zeke-riyyâ da (VI./XII. yüzyıl) Mezâte kabilesine mensuptur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülhakem, *Fütûhu İfrîkiyye ve'l-Endelûs* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1987, s. 53, ayrıca bk. tür.yer.; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân* (Âyetî), s. 97-98; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 86, 87, 93, 95-96; Bekrî, *el-Muğrib*, s. 4, 14, 17-18, 76, 144-145; Şerîf el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müstak*, Beyrut 1409/1989, I, 116, 222, 254, 274-277, 296, 313; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 419; VIII, 433; Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâyih bi'l-Mağrib* (nşr. İbrâhîm Tallây), Kosantîne 1974, I, 87, 112, 124, 135, 137-138, 143, 148, 194; II, 363; Ticânî, *Rihletü'l-Ticânî* (nşr. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb), Tunus 1377/1958, s. 187-188; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 179, 235, 394; VII, 33; İdrîs İmâdüddin, *Târîhu'l-hulefâ'i'l-Fâtîmiyyîn bi'l-Mağrib: el-Kısmü'l-haş min kitâbi 'Uyûni'l-ağbâr* (nşr. Muhammed el-Ya'îvî), Beyrut 1985, s. 216-217, 436, 717; Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*,